

Coperta de I. OPRİŞAN

Coperta I: Pomponio Amalteo, *Sibila da Cumae*, 1533, Gemona, Italia. Detaliu.:

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
EPICETUS
Manualul și fragmente / Epictet ; trad. de C. Fedeleș și D. Burtea ; pref. de Traian Diaconescu. - București : Saeculum Vizual, 2015
ISBN 978-973-8455-61-0
I. Fedeleș, Constantin (trad.)
II. Burtea, Dumitru (trad.)
821.124-84=135.1

Editura SAECULUM VIZUAL
ISBN 978-973-8455-61-0

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii
SAECULUM VIZUAL

EPICTET

MANUALUL și FRAGMENTE

**Traduceri de
C. FEDELEŞ și D. BURTEA**

**Prefață de
TRAIAN DIACONEȘCU**

În urmă stocată și într-o invitație creștină, de la Augustin
de Lutus, și filosofă creștină, care a trăit în secolul al IV-lea și a scris în epoca Iamnilor și,
în primul rând, în secolul al V-lea. În cadrul unei invitații, acesta încearcă să
demonstreze că doctrina sa este mai bună decât cea ecclaziastică, dar, mai apoi, în
invitația sa moștenită, pe care o scrie în secolul al VI-lea, din epoca în care împăratul o reastă-
rează și îl aduce în societatea românească, care va trebui să fie sprijinită
de la credință în Iisus Hristos.

Editura SAECULUM VIZUAL
Bucureşti – 2015

169. Linia despărțitoare între sfera lumii noastre și sfera lumii exterioare.
170. Nu ajungi învățat, nici bogat numai stând de vorbă cu învățații ori bogații.
171. Vorba își are locul ei.
172. Omul cel mai bogat.
173. Prietenia și indiferența.
174. Joacă-ți bine rolul dat de zeu.
175. Răul și binele constituie problema fundamentală a vieții omenești.
176. Ești un suflet legat de un cadavru.
177. Fiecare caz moral are soluția lui specială.
178. O alegere gravă și chinuitoare.
179. Filosofia de vorbe și de fapte. Imperativul stoic.
180. Deosebirea între prostie și înțelepciune.

CUPRINS

1. Traian Diaconescu, <i>Filosofia stoică sau „arta de a trăi“ conform legilor naturii</i>	5
2. Notă asupra ediției	19
3. MANUALUL și FRAGMENTE.	
Traducere de C. Fedeleș	21
4. MANUALUL și FRAGMENTE.	
Traducere de Dumitru Burtea	77
5. Ștefan Zeletin, <i>Indice de materie</i>	135

FILOSOFIA STOICĂ

FILOSOFIA STOICĂ

sau

„ARTA DE A TRĂI“

CONFORM LEGILOR

NATURII

Stoicismul este o școală celebră în istoria gîndirii europene. A fost întemeiată la Atena, în anul 300 a.Chr. Numele ei, ne spune Diogenes Lærtius (VII, 5), se trage de la cuvîntul στοά, „portic“, sub care oamenii de cultură purtau conversații. Acest portic, pictat de Polygnotos, a adăpostit, între colonadele sale, „dialogurile“ primei școli filosofice stoice.

În istoria stoicismului antic, s-au delimitat trei mari etape: stoicismul vechi, reprezentat de Zenon din Kytion și discipolii săi, stoicismul mediu, ilustrat de Chrysippus și succesorii săi, și, în sfîrșit, stoicismul roman, în fruntea căruia se aflau Seneca, Epictet și Marcus Aurelius.

Filosofia stoică a înrîurit învățatura creștină, de la Augustin la Luther, și filosofia laică, din Renaștere la epoca Luminilor și, mai departe, pînă în secolul nostru. Vitalitatea acestei filosofii constă în doctrina sa ontologică și gnoseologică, dar, mai ales, în învățatura sa morală, pe care filosofii din epoca romană o restaurăză și o adaptează la societatea imperială, care va trece treptat de la paganism la creștinism.

Viața lui Epictet este puțin cunoscută. Sursele vechi (Aulus Gellius, *Noctes Atticæ*, II, 18 și XV, 11; Simplicius, în *Epicteti*

Enchiridion și Suidas, *Lexicon*) sînt sărace¹. A trăit, probabil, între 50-130 p.Chr. S-a născut în Frigia, la Hierapolis, dintr-o familie umilă. A fost adus la Roma, ca sclav, și a slujit, în casa lui Epaphroditos, libert al lui Nero și ostaș în garda de corp a împăratului. Acest stăpin, uimit de inteligența sclavului său, l-a eliberat și l-a sprijinit să urmeze lectiile filosofului stoic Musonius Rufus². Eliberat, Epictet a profesat filosofia. Împăratul Domitian a exilat, printr-un *senatus consultum*, toți filosofii din Roma și din Italia. Atunci, Epictet s-a retras în Epir, la Nicopolis, unde a întemeiat o școală de filosofie. Aici l-a vizitat împăratul Hadrian (v. *Vita Hadriani*, 16, 10). Viața lui austeră și elocvența sobră au impresionat auditorii și discipolii săi.

Opera lui Epictet ne-a fost transmisă în trei forme diverse: 1. *Diatrîbe* sau *Disertații* (4 c.), alcătuite din discursuri, dialoguri și comentarii de texte, 2. *Enchiridion* sau *Manual* (1 c.), care este o antologie a *Diatribelor* și 3. *Fragmente*, culese din mai mulți autori: Stobaios (23), Marcus Aurelius (3), Aulus Gellius (2), Arnobius (1). Aceste lucrări ne pun în relație cu învățămîntul stoic oral, practicat de Epictet care, ca și Socrate, n-a scris nimic.

Lucrările lui Epictet – *Diatrîbe* și *Enchiridion* – au fost puse în circulație de Flavius Arrianus³, originar din Nicomedia, care

1. Sursele vechi pentru viața și opera lui Epictet au fost tipărite de H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes*, editio major, Lipsiae, Teubner, 1916, p. III-XV.
2. Stoicismul lui Seneca și Musonius Rufus cucerise aristocrația disidentă romană. Nero, după descoperirea conjurației lui Piso, a exilat pe Musonius Rufus în insula Gyaros din Cicle (cf. Tacitus, *Annales*, XV, 71). După moartea lui Nero, a fost rechemat de Galba, s-a bucurat de favorurile lui Vespasian și Titus; cînd Domitian a devenit împărat, Musonius a decedat.
3. Arrianus a ordonat *Diatrîbele* în 8 cărți, din care s-au păstrat pînă azi numai 4, iar *Enchiridion*-ul într-o singură carte. Simplicius, filosof care studia la Atena în vremea lui Justinian, a compus un comentariu amplu la *Enchiridion*. Despre titlul, data redactării și despre compozitia lucrărilor lui Epictet, v. J. Souilhe, *La vie et l'œuvre d'Epictète*, Paris, Les Belles Lettres, 1948, p. XII-XXII.

era discipolul al lui Epictet în vremea împăratului Traian. Sub domnia lui Hadrian, Arrianus a ajuns guvernator în Capadoccia. El a stenografiat¹ cursurile lui Epictet și ne-a transmis fidel gîndul și stilul magistrului său.

Termenul grec διατριβή² are semnificație complexă și desemnează o specie didascalică promovată de filosofii cinici, pentru popularizarea învățăturilor morale. Citorul diatribei literare în literatura greacă este Bion. Dialogurile socratice care purtau numele de διατριβάι sînt acum, în sec. al III-lea p.Chr., metamorfozate. Acest termen se referă acum la compozitii literare cu teme și forme diverse. Trăsătura distinctivă a diatribei rămîne, însă, relația ei cu învățămîntul, dialogul între magistru și discipol, scopul ei pedagogic. Acest fapt l-a determinat pe Suidas să definească diatriba ca „loc în care se învață”³. Funcția didascalică a diatribei a influențat, de-a lungul secolelor, opere varii: satira lui Horatius, scrisorile lui Seneca, predicile lui Grigore din Nazians. De aceea, Hermogenes înțelegea prin diatribă „dezvoltarea unei scurte teme morale cu scopul de a transfera etosul vorbitorului în sufletul ascultătorului” (Ch. Walz, *Retores greci*, III, p. 406).

Diatriba didascalică, circumscrisă prin această definiție, va fi îmbogățită de școlile filosofice – stoice, epicureice, academice, peripatetice – care vor cultiva diatriba ca mijloc de popularizare a doctrinelor. Diatriba didascalică utilizase, cu precădere, un scenariu judiciar în care interlocutorul era, preponderent, fictiv și imper-

1. Stenografia era practicată frecvent în Grecia și la Roma (cf. Manlius, Astron., IV, Martial, XIV, Seneca, Ep., 90 etc.); v. și K. Hartman,, *Arrian und Epictet*, în „Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum”, XV, 1905, p. 257 s.v.
2. Termenul διατριβή, sinonim cu λόγος sau διάλογος, are sens didactic, filosofic și literar. Scrisorile lui Aristip, care imitau dialogurile socratice, erau numite διατριβάι (cf. A. Oltramare, *Les Origines de la diatribe romaine*, Genève, 1926).
3. Definiția lui Suidas – τόπος ἐν ω τινες μανθάνουσιν – confirmă sinonimia dintre διατριβή și σχολή. Sensul de polemică sau satiră al termenului *distribă*, prezent în limbile moderne, reflectă o extindere semantică, pornită de la o notă particulară, încă din Antichitate.

sonal, fapt care diferențiază această diatribă de dialogul socratic. Adversarul, desemnat printr-un pronume nehotărît, reprezinta opinia comună pe care locutorul o va combate. Figurile retorice săturate. Prezența personajelor mitologice sau istorice, anecdotele, sentențele, tonul familiar și satiric, patetic sau polemic – toate acestea conferă diatribrei didascalice un profil particular.

Diatriba¹ filosofică a lui Epictet se deosebește însă de diatriba literară, pentru că este un discurs care se adresează unui auditoriu real, nu fictiv, și cultivă colaborarea activă dintre magistru și discipol. Epictet nu vorbește în fața unui auditoriu resemnat, ci lecțiile sale sănt o perpetuă desfășurare de întrebări și răspunsuri, de obiecții și replici, care conferă profil dinamic prelegerilor sale. Urmărind convingerea preopinentalui, Epictet, ca și Socrate, formulează întrebări savant gradate, care obligă interlocutorii să intre în contradicții și să accepte opinia locutorului. Alteori, interlocutorul e anonim, iar prezența lui e marcată printr-un pronume nehotărît. Locutorul se dedublează, discută cu un personaj fictiv, înlăciind pe γνωθι σεαυτον cu λάλει σεαυτω (IV, 4, 25). Discursul lui Epictet ia, deseori, forma unei drame, personajele fictive se confruntă ca actorii pe scenă, iar în urma controverselor magistrul degăză concluzii (v. disputa dintre Achile și Agamemnon, D., I, 22, 5-9). Trăsăturile care definesc diatriba lui Epictet o apropie, alteori, de un discurs judiciar. Epictet devine atunci avocat și susține elocvent, cu resurse retorice bogate, ideile sale.

Auditorii lui Epictet erau diversi. Unii erau călători, care veneau la cursuri pentru a vedea pe magistrul celebru dincolo de zidurile cetății. Alții veneau pentru a cere sfaturi în probleme de filosofie sau de viață. Discipolii săi erau din diverse cetăți ale imperiului și urmăreau o formăție filosofică solidă. Între acești tineri se aflau și discipoli care se remarcau prin vocația lor. Pentru instruirea acestor auditori diversi, Epictet utilizează o metodă pedagogică adecvată. Cursurile lui cuprindeau declamații și dialoguri, dar și exegize de texte selectate din opera stoicilor Zenon și

1. Utilizarea diatribbei în învățămîntul filosofic, ca procedeu didactic, este confirmată de Aulus Gellius, *Noctes Atticæ*, I, 26.

Chrysippus, sau din mari autori de altă orientare filosofică, precum Platon, Dyogenes sau Epicur. De aceea, Epictet este un veritabil pedagog. Magistrul din Nicopolis nu urmărea să construiască un sistem de filosofie¹, ci să disciplineze inteligența discipolilor săi și să formeze caractere.

Cartea lui Epictet numită *Enchiridion* este o excelentă antologie a *Diatrībe*-lor. Acest manual se adresează unui discipol care aspiră să devină filosof. Doctrina comună a Porticului dobîndește o expresie nouă și energetică. Epictet adoptă ontologia și gnoseologia stoică, dar renovează etica. În ontologie, stoicii sănt materialiști, dar admit existența unui principiu activ, imanent materiei, numit λόγος, identificat cu divinitatea. Stoicii sănt panteiști, iar divinitatea este imanentă. Situarea zeului în afara lumii nu e proprietatea stoice. În gnoseologie, stoicii consideră că percepțiile și reprezentările sănt ordonate de rațiune și astfel se poate disocia adevărul de neadevar. Etica² stoică propune omului „artă de a trăi“ conform legilor naturii, principiu care asigură autonomia spirituală a individului. Idealul stoicilor e omul înțelept, *sophos*,

1. Despre problema unității și evoluției doctrinei stoice, v. E. Cizek, *Epictète et l'héritage stoïcien*, în „*Studii Clasice*“, 17, 1977, p. 71-87. Exegeții filosofiei stoice au păreri divergente: unii susțin că doctrina Porticului a rămas unitară, alții că doctrina a evoluat în timp și, în sfîrșit, alții că tradiția și inovația reprezintă o unitate dialectică evidentă. Apără unitatea doctrinei stoice: M. Pohlenz, *Die Stoia*, Göttingen, 1948; E. Bréhier, *Chrysippe et l'ancien stoïcisme*, Paris, 1970 și G. Rodis-Lewis, *La morale stoicienne*, Paris, 1970; constată metamorfoza doctrinei stoice: V. Goldschmidt, *Le système stoïcien et l'idée de temps*, Paris, 1965 și G. Germain, *Epictète et la spiritualité stoicienne*, Paris, 1964; constată dialectica dintre tradiție și inovație: R. Chevalier, *Le milieu stoïcien à Rome au premier siècle p.Ch.*, în „*Bulletin de l'Association Guillaume Budé*“, 1960, p. 534 și A. Goedeckemeyer, *Preface la ediția P. Barth, Die Stoia*, Stuttgart, 1946.
2. A. Bonhöffer, *Die Ethik des Stoiker Epiktet*, Stuttgart, 1894; Th. Colardeau, *Etude sur l'Epictète*, Paris, 1903; A. Bodson, *La morale sociale de derniers Stoiciens: Sénèque, Epictète, Marc-Aurèle*, Paris, 1967; J. Brun, *Le stoïcisme*, Paris, 1969.

care cunoaște legile universului și, condus de rațiune, stăpînește pasiunile, realizând ἀταραχία sau ἀπάτεια, care echivalează cu virtutea supremă.

Etica stoică nu exclude însă îndeplinirea datoriilor obștești. Zenon, fondatorul școlii stoice vechi, propuse o doctrină socială utopică, fără disocieri etnice și de clasă, abandonată de urmașii săi, sub presiunea statelor monarhice în care trăiau. Stoicii predică autodesăvîrșirea în singurătate, dar susțin și solidaritatea umană. În acest sens, recomandarea participării la politica cetății¹ este edificatoare.

Doctrina stoică a lui Epictet, reflectată în *Enchiridion*, ajută omul să înțeleagă faptul că universul este bun aşa cum este, că totul se petrece sub legea unei rațiuni imanente superioare, care conduce lumea cu înțelepciune. Aderarea la voința Providenței îl face pe om liber² și fericit, în posida oprimării și suferinței din jur. Epictet îndeamnă discipolii săi să gîndească și să simtă ca el, căci el este un magistru al „artei de a trăi“ în concordanță cu legile naturii. Așadar, cunoașterea condiției umane, responsabilitatea datoriilor, examinarea conștiinței, rezistența în primejdii, voința de a face bine – toate acestea dezvăluie forța și noblețea sufletului omenesc.

Deschiderea spre social și politic confirmă mobilitatea doctrinei stoice. Epictet ierarhizează datoriile sociale și recomandă supunerea față de suveranul luminat. Stoicii luptă contra alienării sociale și pentru perfecționarea morală a omului, apăsând pe toleranță, echitate, solidaritate, atrbute ale unuiumanism fervent. În vremea lui Nero, stoicismul era o filosofie de opoziție, dar în vremea lui Hadrian și Marcus Aurelius devine o filosofie de guvernămînt³.

1. C. Nicolet, *Les idées politiques à Rome sous la République*, Paris, 1964; A. Michel, *La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc-Aurèle*, Paris, 1969 și idem, *Histoire de doctrines politiques à Rome*, Paris, 1970.
2. J. Moreau, *Epictète ou le secrète de la liberté*, Paris, 1964.
3. F. Millar, *Epictetus and the Imperial Court*, în „The Journal of Roman Studies“, 55, 1965, p. 140 s.v.

Pendularile stoice între materie și metafizică, între individ și obște¹, între elită și mulțime, între însingurare și solidaritate nu sunt contradicții ireconciliabile, ci ipostaze dialectice ale unui sistem filosofic dinamic, susținut și de un umanism peren. În *Enchiridion*-ul lui Epictet bate inima înțelepciunii². De aceea, această carte a fost citită cu pasiune de păgini și creștini, din Antichitate pînă azi, înălțînd omul la conștiința demnității sale divine.

Lectura pripită a operei lui Epictet a determinat pe unii exegeți să considere că acesta nu prețuiește studiul teoretic, ci exercițiul practic. Epictet reproșează discipolilor săi ruperea teoriei de practică, limitarea la asimilarea doctrinei și la arta retorică, fapte care nu formează filosofi. Tot el însă a afirmat că trebuie să cunoaștem legile naturii pentru a trăi conform cu natura. De aceea trebuie să consultăm opera lui Zenon, Chrysippus, Cleanthe, ca să învățăm să judecăm drept (E., 49). Formația spiritului rămîne, totuși, un mijloc, căci nu teoria, ci practica desăvîrșește filosoful. Filosofia e ca medicina sau muzica. Discipolii vin să-și fortifice sănătatea morală, să înlăture patimile iraționale, să disocieze lucrurile dependente sau independente de om, să-și înalțe sufletul și faptele la armonia divină a naturii. Filosofia este o pregătire complexă pentru viață, iar filosoful stăpîn pe sine și pe legile naturii, își păstrează cumpătul în orice împrejurare, fericită sau tragică, dovedind eficiența doctrinei stoice.

Propensiunea lui Epictet pentru principii este atestată de atitudinea față de doctrina altor școli filosofice. El consideră filosofi autentici pe stoicii Zenon și Chrysippus, și critică pe Carneade și Epicur. La epicurei, Epictet contestă echivalarea plăcerii cu scopul vieții, egoismul dur și absența unui sens social. La neoacademici, Epictet combatе pendularile lor intelectuale și morale, iar

1. G. Rodis Lewis, *La morale stoicienne*, Paris, 1979, p. 130 s.v.
2. Pentru înțelegerea doctrinei stoice a lui Epictet, v. și sinteza lui E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, III, 1, p. 765-781 și, de asemenea, sinteza lui H. Arnum, Epiktetos, în Pauly-Wissowa, *Realenciklopädie der Clasischen Altertumswissenschaft*, VI, col. 126-130.

la sceptici – negarea adevărului în pofida afirmării existenței sale. Epictet confruntă principiile cu practica, bazat pe bunul simț sau pe rațiune. El cultivă raționamentele logice și face din rațiune norma adevărului și criteriului valorii. Educația filosofică implică organizarea prenăzuinților și disocierea valorilor, luminate de rațiune, întru descoperirea și supunerea la legile naturii. În felul acesta, omul devine o „persoană morală“, un προαίρεσις. Termenul lui Aristotel τὸ ἀνθρωπεύεσθαι, „a umaniza“, reflectă adecvat sensul teoretic și practic al raționalismului stoic.

Raționalismul lui Epictet propagă doctrina acțiunii. Exercițiul rațiunii se aplică în trei domenii: *dorință, opiniune și judecata*. Precizăm că aceste etape tripartite sunt formulate¹ de Epictet și nu le întîlnim la alți stoici. În prima etapă, educația filosofică ne îndeamnă să stăpânim dorințele, să le limităm la bunurile interioare, să înțelegem că realitatea independentă de puterea noastră este „indiferentă“ și că nu constituie pentru noi un bun sau un rău. În a doua etapă, trebuie să direcționăm propensiunile noastre, spontane sau meditate, după legile naturii. Omul trăiește în relații determinate din care derivă datorii față de zei, cetate, familie, rude, prieteni etc. Toate aceste datorii trebuie împlinite, la timpul și locul potrivit, conform rațiunii universale. A treia etapă succesivă, raționamentul, asigură fermitatea judecăților și a reprezentărilor noastre, controlate de voința și λόγος-ului nostru.

Trecând prin aceste etape, omul devine stăpân pe sine și liber în acțiune. Un exeget² al lui Epictet a observat că, în *Diatribă*, termenii „liber“ și „libertate“ revin de 130 ori, de șase ori mai mult ca în *Noul Testament* și de 2 ori mai mult decât la Marcus Aurelius. Doctrina lui Epictet nu este o doctrină a „salvării“, ci o doctrină a „liberării“, în care sufletul învață să opteze pentru libertatea neșirbită de evenimente, de oameni, sau de zei. Nicănașterea, nici bogăția, ci independența spiritului și abolirea dorințelor iraționale asigură libertatea omului.

1. v. A. Bonhöffer, *Epiktet und die Stoia*, Stuttgart, Enke, 1890, p. 27.

2. v. W.A. Oldfather, *Epictetus*, London – New York, 1926, vol. I, p. XVII.

Opera lui Epictet implică o dublă viziune asupra vieții: una pesimistă, bazată pe condiția tragică a omului comun; obsedată de incertitudine, fatalitate și moarte, iar alta, optimistă, generată de viața înțeleptului stoic, stăpân pe sine și pe legile naturii. Acest înțeles învinge răul prin forța morală¹, ca Heracles care, săvârșind isprăvile sale, își pune în valoare darurile de la natură. Aceste viziuni asupra lumii nu se înfruntă în sufletul filosofului, pentru că prima este gîndirea unui profan, idiotez, dominat de afecte, pe cînd cea de a doua este gîndirea unui inițiat, πεπαιδευμένος, înarmat cu secretul „artei de a trăi“ suveran.

Sentimentul religios fervent, întîlnit în opera lui Epictet, conferă acesteia originalitate². Epictet este cel mai religios dintre toți stoicii. În gîndirea sa, zeul nu mai este impersonal, ca la Seneca sau Marcus Aurelius, ci personificat. Zeul supraveghează universul și viața omului, este imanent, locuiește în noi³, vede și înțelege tot. Omul, pentru a fi liber⁴, trebuie să trebue să trăiască în conformitate cu legea divină a naturii. Viața noastră este un dar vremelnic al naturii, și omul trebuie să-l restituie acestei divinități (cf. D., IV, 10, 14). Divinitatea nu se distinge de natură sau univers, căci zeul este inteligența care guvernează cosmosul în mișcarea sa necontenită. Omul, prin trup și suflet, participă la unitatea și mișcarea universului (D., I, 14, 1-7). Aceasta, cînd moare, se desface în elementele din care a fost alcătuit (D., III, 13-14). Așadar, Epictet se distinge de stoici prin personificarea divinității și prin tonul religios fervent, dar rămîne fidel doctrinei panteiste a școlii stoice⁵. Epictet nu concepe un zeu transcendent⁶, generator și

1. D. Pesche, *La Morale de Epicteto*, în „Rivista de Filosofia“, XXX, 3, 1939, p. 250-264.

2. C. Martha, *Le stoïcisme sous l'Empire romaine*, Paris, 1886, p. 207.

3. E. Bossard, *Epictète*, în „Revue de Theologie et Philosophie“, Lausanne, XVII, 1929, p. 202.216.

4. V. Agostino, *Interno al concetto della libertà in Epicteto*, în „Arch. Ital. psicol.“, 8, 1930, p. 298-231.

5. G. Pepe, *La filosofia religiosa di Epicteto*, în „Rivista di Filosofia Neoscolastica“, 8, 1916, p. 2-20.

6. v. A. Bodson, *La morale sociale des derniers Stoiciens: Sénèque, Epictète, Marc-Aurèle*, Paris, 1967, p. 54 s.v.

hegemon al universului, și nici nu crede în nemurirea sufletului, precum creștinii. Prin gîndirea sa religioasă și prin etica sa austera, rămîne un păgân și un precursor al creștinilor.

Ideile și atitudinea religioasă a lui Epictet a făcut posibilă teza relației sale directe cu învățătura creștină¹. Erudiți ca Th. Zahn² și K. Kuiper³ consideră că Epictet a citit *Noul Testament*, dar A. Bonhöffer⁴ și Douglas Sharp⁵ resping aceste supozitii, afirmînd că stoicismul și creștinismul au fost mișcări paralele și independente. Noi considerăm că există interferențe, dar acestea sunt subordonate unor concepții diverse despre lume. Între stoicismul tîrziu și creștinism au existat certe influențe reciproce. Epictet îi numește pe creștini Galileeni și-i admiră pentru eroismul lor în fața pri-mediilor, dar consideră atitudinea acestora ca o stare de suflet irațională. El cere discipolilor săi stoici devoțiunea creștinilor, dar condusă de rațiune. Așadar, interferențele existente fac parte din sisteme de gîndire opuse. La stoici, zeul se confundă cu natura, rațiunea guvernează universul, individul e independent și detașat de vulgul stăpînit de patimi și interese, pe cînd la creștini, zeul e relevat, viața pămînteană pregătește viața eternă, iar credința, smerenia, iubirea, speranța cucerește mulțimea. Ambele învățături se întîlnesc întru disprețuirea bunurilor materiale, vremelnice. Stoicismul rămîne, totuși, o filosofie a elitei, pe cînd creștinismul este o credință a multimii.

Tonul fervent religios al lui Epictet se înalță, uneori, la un imn de iubire față de un zeu personal, dar zeul acesta este mereu imanent, nu transcendent (D., II, 18; III, 22 etc.). Filosoful are atunci vibrația unui apostol și ridică discipolii săi – care înfruntă

1. M.J. Lagrange, *La philosophie religieuse d'Epictète et la Christianisme*, în „Revue Biblique“, t. IX, 1912, p. 5-21.

2. Th. Zahn, *Der Stoiker Epiktet und sein Verhältnis zum Christentum*, Erlagen, 1894.

3. K. Kuiper, *Epictetus en de Christelijke moraal*, Amsterdam, 1906.

4. A. Bonhöffer, *Epiktet und das Neue Testament*, Giessen, Töpelmann, 1911.

5. Douglas Sharp, *Epictetus and The New Testament*, London, 1914.

vicisitudinile destinului și disprețuiesc bunurile materiale – la înălțimea martirului creștin. Parabola de pe munte a lui Iisus întru detașare de bunuri vremelnice, sau pleoaria lui Pavel pentru renunțare la familie și cultivarea celibatului, sunt similare. Ideea filiației bazată pe iubire, ca în sentență în care Heracles e proclamat fiu al lui Zeus – pentru că îl iubește pe Zeu mai mult decît orice pe lume – este, de asemenea, un indice care ne determină să credem că între stoicismul tîrziu și creștinism au existat influențe reciproce.

În vremea lui Epictet, creștinismul se consolida la orașe și cucerea nu numai mulțimea, dar și înalta societate. Paralel, stoicismul fusese renovat de Seneca și Musonius Rufus. Aceste mișcări, care urmăreau moralizarea societății, nu se ignoră reciproc. Stoicismul și creștinismul folosesc metode comune de propagare a doctrinei. Începînd cu Epictet și Marcus Aurelius, religia păgână începe, treptat, să valorifice modelul creștin¹.

Apropierea lui Epictet de creștinism e certă, dar nu trebuie exagerată. Să nu uităm că *Manualul* lui Epictet va fi adoptat de discipolii Sf. Ion Chrysostom la viața anahoreștilor și, apoi, la viața eremitilor de la Muntele Sinai, devenind un îndreptar pentru monahismul creștin. În Renaștere², Loyola îl citea cu fervore pe Epictet. Să nu uităm, de asemenea, că învățătura creștină se bazează pe sentiment, pe iluminare, pe intuiție, pe cînd etica stoică se sprijină pe rațiune, pe voință, pe silogisme succesive. Virtutea iubirii de aproapele tău se întîlnește atât la stoici, cât și la creștini. La creștini, rezultă din convingerea că suntem fii aceluiași părinte spiritual, pe cînd la stoici, din conștiința că suntem părți ale aceluiași univers. Atitudinea binevoitoare față de cei răi rezultă din încredințarea că răul e necesar și are rostul său în lume. Bunăvoiețea nestămată dezarmează orice răutate umană. Atitudinea morală a lui Epictet a creat „religia datoriei și a solidarității umane“, care este cel mai

1. G. Boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonins*, Paris, 1917, p. 9 s.v.

2. L. Zanta, *La Renaissance du Stoicisme au XVIe siècle*, Paris, Champion, 1914.

Înțelesul său de cărți este înțelesul său de oameni. Înțelesul său de cărți este înțelesul său de oameni. Înțelesul său de cărți este înțelesul său de oameni. Înțelesul său de cărți este înțelesul său de oameni.

ЛІЛІАНА МАКСИМОВА ЗАЧЕМ ВСЕМУ ЖИТЬ?

ВІДКРИТИЙ ЧТЕНИЙ

FRAGMENTE

“...șă fie înțelese că nu e nicio diferență între ceea ce se spune și ceea ce se face. Cea mai mare criză nu e ceea ce se spune, ci ceea ce se face.”

Înainte de a fi unul dintre cei care să spună ceea ce se face, să te întrebă:

MANUALUL

“...șă fie înțelese că nu e nicio diferență între ceea ce se spune și ceea ce se face. Cea mai mare criză nu e ceea ce se spune, ci ceea ce se face.”

Înainte de toate, din lucrurile lumii acesteia, unele stau în puterile tale, altele nu. Așa, peste părerea, voința, dorința și aversiunea ta, tu ești mai mare. De ce? Fiindcă acestea sunt supuse voinței tale. Din contra, peste corpul, averea, faima și rangul tău, tu nu ai nici o putere. De ce? Fiindcă acestea nu ascultă de voința ta.

După aceea, cele ce stau în puterile tale le poți realiza când vrei, fără rezistență ori piedică străină de tine. Din contra, cele ce trec de cercul puterilor tale vin și se duc la întâmplare, după conjuncturi și fatalități străine și mai presus de tine.

Prin urmare, ia aminte. *De vei confunda sfera libertății cu a necesității, sau sfera suveranității tale cu a fatalității universale, să știi că mergi de-a dreptul la ciocniri, amărăciuni și nenorociri inevitabile și, deci, la conflicte și cu omenirea și cu zeii.* Din contra, dacă vei distinge cu precizie sfera ta proprie de cea străină ție, faptele tale nu vor cunoaște nici început, nici oprire forțată din afară; nu te vei plângă de nimeni, nici nu vei da vina pe nimeni; și, contând în toate numai pe voința ta, nu te poate nici atinge, nici dușmăni nimeni; căci n-are nici cum, nici de ce.

Și acum, dacă ai dat sufletului tău această orientare, să nu cumva să crezi că poți aștepta toate fără muncă încordată; ci

chiar în sfera putinței tale, vei vedea îndată că față de unele se impune *renunțarea*, iar față de altele *amânarea*. Căci fără această gradație, alergând, în acelaș timp, și după adevărata bunuri ale vieții, și după măririri, și după avere, se prea poate să n-ai parte nici de unele, dar este sigur că vei pierde pe cele dintâi, singurele dătătoare de libertate și fericire.

Când, dar, câte o idee neagră începe a întuneca cugetul tău, zi-i îndată așa: Tu ești părere amăgitoare, nu adevăr. Cercetează-o, apoi, la lumina principiilor de mai sus, începând cu primul: *Stă ea în sfera putinței tale, ori dincolo de dânsa?* Și dacă stă dincolo, zi-i: Du-te în drumul tău, căci pentru mine ești ca și cum n-ai fi.

2.

Ia aminte că rostul dorinții este căpătarea lucrului dorit și rostul urei e îndepărțarea lucrului urât. Cine n-are parte de ce dorește, nenorocit este; și cine se izbește de ce nu dorește, tot nenorocit este. Și, de aceea, dacă tu fugi numai de ce este în puterea ta, nu vei da niciodată peste ce n-ai dori; iar dacă fugi de boală, de moarte, ori de săracie, e vai și amar de tine. Întoarce-ți, dar, teama de la cele ce nu sunt în puterile tale și îndreapt-o spre cele nefirești, dar care stau în puterea ta. Cât despre dorință, smulge-o din tine imediat. Căci *dacă dorești ce nu depinde de tine, ești, în mod fatal, nenorocit; iar ca să alegi din cele ce depind de tine, nu ești încă în stare, fiindcă nu știi cum să alegi. Tine-te, dar, față de toate, la distanța impusă de voința ta, liniștit și măsurat.*

3.

În fața oricărui lucru, ce te atrage, te satisfacă, ori ți-e drag, nu uita a te întreba, privindu-l cu de-amănuntul: La urma urmei, ce este acest lucru? Ții la o oală? Zi: îmi place o oală. S-a stricat cumva? Nu-i mai mult decât o oală. Îți săruți copilașul sau soția?

Zi: sărăut o făptură omenească. Moare cumva? N-ai de ce-ți pierde cumpătul.

4.

Înainte de a începe o treabă, deapăñ-o, mai întâi, cu de-amănuntul în gând. Vrei, bunăoară, să mergi la baie? Gândește-te la baie, la cei ce se împroașcă acolo cu apă, la cei ce-și dau brânci, la cei răi de gură, la cei lungi de mâna. Și mai sigur te vei apuca de lucru, dacă zici de la început: vreau să mă scald, dar în același timp eu vreau să-mi păstreze și sfera libertății mele naturale. Și aşa la toate. Și atunci, la orice ți s-ar întâmpla la baie, vei zice îndată: eu nu voiam numai baia, ci și păstrarea libertății mele naturale; Întrebarea este: o mai am eu acum, dacă las să mă supere cele ce se întâmplă aici?

5.

Nu fenomenele naturii chinuesc pe oameni, ci părerile oamenilor despre dâNSELE. Așa, bunăoară, moartea n-are nimic de temut, cum găsește și Socrate. Dar părerea noastră, arătând-o îngrozitoare, o face într-adevăr îngrozitoare. De aceea, la orice piedică, durere sau nenorocire, tu nu da vina pe altul decât pe tine, adică pe părerea ta. Căci prostul la toate dă vina pe alții; cel ce începe a se lumina dă vina pe sine; iar înțeleptul nici pe altul, nici pe sine.

6.

Nu te mândri cu ce nu-i al tău. Când calul tău, nechezând, ar zice „ce frumos sunt eu“, ar merge. Dar când tu zici cu mândrie „ce frumos cal am eu“, te mândrești cu o calitate a calului. Căci ce este al tău într-însul? Aspectul sub care îl vezi. Ei bine, numai când vei ajunge să vezi toate sub adevăratal lor aspect, poti, într-adevăr, să te mândrești: pentru că atunci te distingi printr-o calitate a ta.

7.

Când corabia ta aruncă, uneori, ancora, oprindu-se pe lângă ţărmuri străine, poți prea bine să te dai jos pe uscat, pentru un pahar cu apă, ori o scoică lucitoare, ori o floricită, ce-ți iese în cale. Dar gândul tău să rămâie veșnic sus și urechea la semnalul cârmaciului; și cum l-ai auzit, lasă toate și fugi la locul tău, ca să nu te trezești luat și aruncat sus ca o vită nesimțitoare. Așa și în viață aceasta pământească, dacă ai dat de o soție și un copilaș, prea bine. Dar dacă te cheamă cârmaciul de sus, fugi la corabia ta fără a întoarce măcar capul înapoi. Și, mai ales, când ești bătrân, nu te îndepărta deloc de corabie, ca nu cumva să te prăpădești pe meleaguri străine.

8.

Nu căuta să meargă lumea după voia ta, ci îndreaptă voia ta după mersul lumii. Și vei ieși bine.

9.

Boala poate învinge corpul, dar nu și voința, dacă aceasta nu se dă învinsă. Șchiopătarea împiedică piciorul, dar nu voința. Urmează aşa înainte și vei vedea că pentru toate există o limită undeva, dar pentru tine nu există.

10.

La toate greutățile vieții tale, caută în tine puterea cu care să le poți ține piept. La ispita frumuseții, tu ai înfrânarea; la greutatea muncii, curajul; la vorba rea, răbdarea. Și când ai ajuns la această deprindere, nimic nu mai poate rezista în calea ta.

11.

Nu zice niciodată: „am pierdut cutare lucru“, ci „l-am dat înapoi“. Mi-a murit copilașul? L-am dat înapoi. Mi s-a stins soția? Am dat-o înapoi. Mi-au luat ogorul? L-am dat înapoi. Dar nu-i drept să mi se ia lucrul meu. Astă-i altă vorbă, prin cine dai înapoi un lucru care nu era al tău. Atâtă timp, însă, cât este în păstrarea ta, să ai grija de dânsul, așa cum drumețul lasă casa ce l-a găzduit o noapte.

12.

Dacă vrei să înaintezi în înțelepciune, nu te frământa cu gânduri de acestea: „dacă nu mă ocup de avereia mea, rămân pieritor de foame“, ori „dacă nu-mi țin din scurt servitorul, se face un rău“. Căci mai bine să mori de foame, senin și liniștit, decât să înnoți în belșug cu sufletul ros de griji; și mai bine să ajungă servitorul tău un rău, decât tu un nenorocit. Începe, dar, cu cele mici. Ți s-a vărsat cumva untdelemnul? Ți-a curs vinul? Tu zi aşa: acesta este prețul liniștei mele; cu dânsul îmi cumpăr eu seninătatea de cuget. Căci gratis nu poți avea nimic. Când chemi, dar, servitorul, zi în gândul tău: întâi se poate ca el să nu audă; iar dacă aude, se poate să nu asculte, cum zic eu. Dar ca în mâna lui să stea pacea sufletului meu, aceasta nu se poate.

13.

Dacă vrei să înaintezi în înțelepciune, nu te uita de te ia lumea de prost, ori de nebun. E treaba ei, nu a ta. Din contra, *când te vezi deodată laudat, uită-te bine dacă n-ai greșit cărarea ta*. Căci nu-i ușor să poți împăca o voință liberă, conform naturii, cu cele materiale; și se prea poate ca, alergând după una, să uiți de alta.

Dacă vrei ca soția, copiii și prietenii tăi să trăiască atât cât lumea, ești un prost. Căci ceri să fie în puterea ta, cele ce nu sunt, și al tău, ceea ce nu-i al tău. Si iarăși, dacă vrei ca servitorul tău să nu greșească, tot un prost ești; căci vrei ca răutatea să nu fie răutate, ci altceva. Dacă însă vrei să te abții de la ceva, cu toate ispите poftei tale, aceasta poți. De aceea, întărește-te, dar prin exercițiu neîntrerupt, ca să faci cele ce poți. Căci acela este domn peste tot și peste toate, care și când vrea și când nu vrea ceva, găsește în voința lui și energia de realizare și frâna de renunțare. Cine vrea să fie liber, nu se ia după ce fac ori nu fac alții, căci atunci sclav rămâne.

15.

Gândește-te la bunacuiuința unui ospăț. A venit blidul în dreptul tău? Întinzi mâna și iezi frumos, cât poftești. A trecut de tine? Nu-l mai chemi înapoi. N-a ajuns încă la tine? Nu-l sorbi cu ochii, lăsându-ți gura apă, ci aştepți să vie rândul tău. Fă așa și cu copiii și cu soția și cu măririle și cu averile; și vei merita, astfel, a sta la masă cu zeii.

Iar dacă ai ajuns chiar ca, din bucate îñșirate dinaintea ta, să nu iezi nimic, atunci nu ești numai oaspetele zeilor, ci egalul lor. De aceea, Diogene și Heraclit și alții au fost așezăți între zei, fiindcă erau, într-adevăr, de natură divină.

16.

Când vezi pe cineva bocindu-se că-i pleacă feciorul la drum lung, ori că a rămas pe drumuri pierzându-și tot ce avea, ferește-te a crede pe acest om drept un nenorocit; căci nu întâmplările externe, ci părerile lui despre dâNSELE îl doboară pe dânsul. Oricum, însă,

pleacă-ți urechea la durerea lui, mânăgâie-l cu vorba și, la nevoie, varsă o lacrimă cu dânsul: dar nu din toată inima.

17.

Nu uita că ești un actor într-o dramă aleasă de cineva mai mare decât tine. Vei juca puțin, dacă a ales-o scurtă, mult, dacă a ales-o lungă. Ți-a împărțit rolul unui sărac? Joacă-l bine, cu tot farmecul lui. Ți-a căzut rolul șchiopului, al magistratului, al plebeului? Aceeași datorie. Căci atâtă e al tău: să joci frumos rolul primit. Dar alegerea lui nu e treaba ta.

18.

Când auzi corbul cronicănd, nu-ți strica inima, ci zi îndată: pentru mine n-are ce meni a rău; dar pentru corpul meu, pentru averea mea, pentru reputația mea, pentru copiii mei, ori pentru soția mea, se prea poate. Mie însă nu-mi poate prevesti decât bine, dacă vreau eu; căci orice întâmplare m-ar lovi, știu cum s-o înfrunt și să fac dintr-însa ce vreau eu.

19.

Ești invincibil dacă nu te prinzi în lupte dincolo de sfera puterii tale. Se poate să vezi pe cineva întrecând pe mulți în mărire și putere; dar ferește-te de a-l crede fericit.

Dacă binele adevărat stă în cele ce depind de noi, ambiția și gelozia nu mai au nici un rost. Împărat, prefect, consul, – nimicuri. Om liber, aceasta e totul. Si aici nu duce decât o singură cale: disprețuirea celor ce nu stau în sfera puterii tale.

20.

Nici vorba rea și nici bățul care te lovește nu te doare, ci părerea ta despre dâNSELE. Si așa, la începutul oricărei dureri, vei